

اردبیل

در گذرگاه تاریخ

جلد اول

تألیف
بابا - صفری

بسمه تعالی

یادآوری

نایاب بودن اولین چاپ کتاب "اردبیل در گذرگاه تاریخ" و عطش روزافزون محققین، علاقمندان و دانشجویان به داشتن آن، این دانشگاه را بر آن داشت که با همت و مساعدتهای مالی صندوق قرض الحسنه مهدیه اردبیل، امر مهم چاپ و انتشار آنرا برعهده گیرد، بی آنکه در مطالب مندرجه آن کوچکترین دخالتی داشته یا اظهار نظری کرده باشد. بنابر این ضمن ارجگذاری به زحمات توان فرسای جناب آقای بابا صفری مؤلف محترم این کتاب، اعلام می‌دارد مسؤلیت تمامی مطالب این سه جلد به عهده خود ایشان می‌باشد. از پژوهشگران و مطلعینی که این کتاب را مطالعه می‌کنند تقاضا می‌شود نظرات و پیشنهادهای خود را مستقیماً به نشانی این دانشگاه ارسال فرمایند تا در اختیار مؤلف محترم قرار داده شود.

با آرزوی توفیقات الهی

دانشگاه آزاد اسلامی اردبیل

نشانی: اردبیل، میدان امام خمینی، روبروی مصلی، صندوق پستی ۱۶۶ (کد پستی ۵۵۱۴۴)

دانشگاه آزاد اسلامی اردبیل - تلفن ۳۱۹۶۱ - ۳۱۳۹۹

اردبیل در گذرگاه تاریخ - جلد اول

تألیف: بابا صفری

چاپ دوم: زمستان ۱۳۷۰

تیراژ: ۳۰۰۰ جلد

ناشر: دانشگاه آزاد اسلامی - واحد اردبیل

چاپ و صحافی: چاپخانه بهمن - تهران

حق طبع و نشر مخصوص مؤلف است و نقل مطالب آن بدون ذکر مأخذ ممنوع می‌باشد.

بسم الله الرحمن و الرحيم

تمنی: مراقبت زیادی به عمل آمده که کتاب حاضر بدون غلط چاپی در اختیار ارباب فضل قرار گیرد ولی صد حیف که باز چند اشتباه در آن به نظر می‌رسد. با کمال احترام از دارنده این نسخه تمنی می‌شود که قبل از شروع به مطالعه غلطهای موجود را به نحوی که در صفحه آخر یادداشت شده است، اصلاح فرماید.

مقدمه:

بشر بموازات تأمین حوایج زندگی مادی، همواره علاقمند بوده و هست که از احوال پیشینیان اطلاعی بدست آورد و به چگونگی سرگذشت آنان، تا آنجا که میسر است، علم یابد. برای ارضای این تمایل عالی انسانی بوده است که ثبت و ضبط وقایع گذشته معمول گردیده و از مجموع آنها تاریخ بوجود آمده است.

ایران میهن عزیز ما کشور بس کهنسالی است و طبعاً وقایع و حوادث بسیار مهم و قابل توجهی دارد و چه بسا که هر قسمتی از خاک آن شاهد اتفاقات و پیشامدهای تاریخی می‌باشد. ولی چون همه آنها گردآوری نشده، و یا حوادث طبیعی و تحولات تاریخی نوشته‌های پیشینیان را از بین برده‌است برای نسل معاصر و آیندگان، باهمه علاقه‌ایکه در این راه است، تحصیل اطلاعات کامل از سرگذشت اجداد خود مشکل و بلکه محال گردیده‌است. اردبیل شهری که مطالب این کتاب مربوط به وقایع گذشته آنست، امروزه در گوشه دور افتاده میهن عزیز ما واقع است حال آنکه، در طول تاریخ بسیار طولانی خود، غالباً در مرکز دایره سیاست و اقتصاد روز کشور قرار داشته و دفعات متعدد، حتی مسیر تاریخ کشور را عوض کرده است.

در سفرنامه‌های جهانگردان و کتاب‌های تاریخ، نکات و نوشته‌های پراکنده بسیاری در مورد گذشته‌های این شهر بچشم می‌خورد و در گفتگو با ساخورندگان معدود عصر ما و یادداشت‌هایی که از روشنفکران قرن حاضر این شهر باقی مانده، مطالب قابل توجهی راجع بدان بنظر می‌رسد که مجموع آنها می‌تواند قسمتی از وقایع تاریخی این شهر باستانی را بازگو نماید و اردبیلیان را از سرگذشت پدران خود و زادگاه آنان آگاه سازد.

نگارنده سال‌ها در این اندیشه بودم که با جمع‌آوری آنها تاریخ مدونی برای این شهر ترتیب دهم و با تألیف مطالب پراکنده موجبات دسترسی علاقمندان را بوقایع مزبور فراهم سازم ولی طبیعت و اقتضای مشاغل مرا از نیل بدین آرزو باز میداشت. خوشوقتیم که از چندی پیش این مقتضیات تغییر یافت و فرصتی بدست آمد که با مراجعه بکتاب و مأخذ موجود، تا آنجا که میسر بود، مطالب مورد نظر گردآوری شده بصورت کتاب حاضر آماده تقدیم به پیشگاه ارباب فضل و دانش گردید.

تألیف کتاب، بخصوص در باب مسائل تاریخی، با کمبود مدارک و سختی شرایط، کار بس مشکلی است با اینحال بدرگاه خدای بزرگ سپاسگزارم که بیاری او این مجموعه فراهم آمد و درباره تاریخ گذشته اردبیل، کتابی در اختیار علاقمندان قرار گرفت.

امید است که این مختصر، که بی‌گفتگو عاری از نقص و عیب نیست، در محضر دانش‌پژوهان، حسن قبول یابد و در راه آشنائی با تاریخ آن گوشه از میهن عزیز ما منشأ استفاده‌ای قرار گیرد.

تهران - مرداد ماه ۱۳۵۰ خورشیدی

بابا - صفری

فهرست مندرجات

مطالب این کتاب، غیر از مقدمه‌ای که قبلاً ملاحظه فرمودید، به پنج گفتار تقسیم شده است:

گفتار نخست

یک نظر اجمالی در بارهٔ جغرافیای اردبیل

- ۱ - موقعیت جغرافیائی شهر اردبیل و کوه‌های اطراف آن
- ۲ - رودهای اردبیل
- ۲ - اردبیل قنیمی‌ترین شهر ایران از حیث لوله‌کشی آب بوده است
- ۳ - هوای اردبیل

گفتار دوم

اردبیل قبل از اسلام

- ۶ - منابع لازم برای تدوین تاریخ
- ۷ - فقدان مأخذ کافی برای این دوره از تاریخ اردبیل
- ۷ - اردبیل کرسی آذربایجان قدیم
- ۸ - هجوم خزرها به اردبیل
- ۹ - تاریخ پیدایش اردبیل
- ۹ - اردبیل و پادشاهی کیخسرو کیانی
- ۱۰ - نظریه‌های دیگر دربارهٔ اردبیل
- ۱۱ - اردبیل و زرتشت
- ۱۴ - اردبیل یک شهر قدیمی است

گفتار سوم

اردبیل از حملهٔ اعراب تا مشروطیت ایران

فصل اول - از حملهٔ اعراب تا سالاریان

- ۱۵ - حملهٔ اعراب به آذربایجان و سقوط اردبیل
- ۱۶ - اردبیلیان در مقابل اسلام و اعراب
- ۱۷ - سکونت اعراب در صفحات اردبیل
- ۱۹ - بابک خرم‌دین
- ۱۹ - خرم‌دینان که بودند و چه می‌گفتند؟
- ۲۱ - قیام بابک خرم‌دین
- ۲۳ - حیلۀ افشین برای دست یافتن به بابک
- ۲۴ - گرفتاری و قتل بابک خرم‌دین

فصل دوم - از سالاریان تا صفویان

- ۲۶ - سالاریان
- ۲۷ - حکومت مرزبان بن محمد سالاری
- ۲۸ - جنگ مرزبان و دیسم کردی
- ۲۹ - اسارت مرزبان به دست رکن‌الدله دیلمی
- ۳۰ - مرگ مرزبان و جانشینان او
- ۳۱ - سلسلهٔ روادیان و جنگ امیر و هسودان روادی با اسپهبد موغان
- ۳۲ - هجوم و قتل و غارت گرجی‌ها در اردبیل
- ۳۴ - در مسجد جمعهٔ اردبیل در کلیسای تقلیس
- ۳۵ - حملهٔ مغول

فصل سوم - شیخ صفی و خاندانش

- ۳۷ - پدران شیخ صفی‌الدین
- ۳۹ - کلانتر شدن برادر شیخ صفی‌الدین در شیراز و مسافرت شیخ بدانجا
- ۴۱ - در جستجوی شیخ زاهد گیلانی و یافتن او
- ۴۲ - مرگ شیخ صفی‌الدین
- ۴۳ - شیخ صدرالدین موسی
- ۴۴ - خواجه علی سیاه پوش
- ۴۵ - ارادت تیمور گورکان نسبت به شیخ صفی‌الدین و فرزندانش
- ۴۸ - شهادت شیخ جنید و شیخ حیدر به دست شیروانشاه
- ۴۹ - سرگذشت اسمعیل و برادرانش
- ۵۰ - سلطنت شاه اسمعیل صفوی
- ۵۱ - مقام تاریخی شاه اسمعیل صفوی
- ۵۳ - جانشینان شاه اسمعیل
- ۵۴ - علاقهٔ شاه عباس بزرگ به اردبیل

فصل چهارم - از نادر تا مشروطیت ایران

- ۵۶ - اردبیل در عهد نادر شاه افشار
- ۵۷ - خرابی اردبیل در عهد نادر شاه
- ۵۹ - آغا محمدخان قاجار در اردبیل
- ۶۰ - موقعیت اردبیل در جنگ‌های ایران و روس
- ۶۲ - مأموریت جهانگیر میرزا برای دفاع از اردبیل
- ۶۳ - اقامت محمدمیرزا (محمد شاه) در اردبیل
- ۶۴ - نقش اردبیل در انعقاد عهدنامهٔ ترکمن‌چای

گفتار چهارم

اردبیل از نظر مورخان داخلی و جهان‌گردان خارجی

فصل اول - نظر جهانگردان در باب اردبیل قبل از صفویان

- ۶۶ - ابودلف ابن مهلهل در اردبیل
- ۶۷ - گفتار ابن حوقل درباره اردبیل
- ۶۹ - ناصر خسرو در اردبیل
- ۶۹ - یاقوت حموی و حمله مغول به اردبیل
- ۷۱ - نوشته‌های حمدالله مستوفی در باب اردبیل
- ۷۱ - داستان موش و گربه در اردبیل
- ۷۲ - اردبیل از نظر مقدسی

فصل دوم - نظر جهانگردان و مورخان در باب اردبیل در عهد صفوی

- ۷۳ - ابن بزاز و کتاب صفوة الصفا
- ۷۵ - تاورنیه سیاح فرانسوی در اردبیل
- ۷۷ - دیدار پی‌یتر و دولواله از اردبیل
- ۷۸ - ماندلسلو و بقعه شیخ صفی‌الدین
- ۷۸ - ترجمه فصولی از سفرنامه آدام اوله‌آریوس استاد دانشگاه آلمان
- ۷۸ - در باب اردبیل
- ۸۰ - چگونگی پیشواز از سفرای آلمانی در اردبیل
- ۸۱ - کاخ شاهی اردبیل
- ۸۲ - آشپزخانه بقعه شیخ صفی
- ۸۲ - تاریخچه اقامت سفرای هولشتاین در اردبیل
- ۸۳ - عزاداری ایام عاشورا
- ۸۴ - مراسم شب یازدهم محرم در آن روز
- ۸۵ - نثار خون به یاد حسین بن علی (ع)
- ۸۵ - آتش بازی در اردبیل
- ۸۷ - شمه‌ای از شهر اردبیل به قلم اوله‌آریوس
- ۸۹ - مقبره شیخ صفی‌الدین و شیخ جبرئیل و سایر دیدنی‌های اردبیل از نظر اوله‌آریوس

فصل سوم - نظر جهانگردان و مورخان در باره اردبیل بعد از عهد صفوی

- ۹۵ - دیدار میسیو ژوبر فرانسوی با عباس میرزا در اردبیل
- ۹۶ - حکومت محمد شاه در اردبیل
- ۹۷ - فرار ظل‌السلطان از قلعه اردبیل
- ۹۹ - یادداشت‌های محمد ولی خان خلعتبری سپهدار اعظم حکمران اردبیل

گفتار پنجم

اردبیل در دوران مشروطیت ایران

- ۱۰۲ - پیدایش مشروطیت در ایران

فصل اول - اردبیل در آستانه مشروطیت ایران

- ۱۰۴ - شاهسونان و اردبیل
- ۱۰۵ - نارین قلعه و اثر آن در موقعیت اردبیل
- ۱۰۶ - سرکشی دباغ‌ها از فرمان حاکم
- ۱۰۶ - وبای موحش معروف به "اوماجا"
- ۱۰۷ - داستان حیدری و نعمتی
- ۱۰۸ - آقامیرزا علی‌اکبر و حاج میرصالح آقا مجتهد
- ۱۱۰ - اختلاف آن دو عالم
- ۱۱۱ - قیام تاریخی زنان اردبیل
- ۱۱۲ - دستگیری و تبعید آقامیرزا علی‌اکبر
- ۱۱۳ - ملا غلام‌علی ال‌آپالاز اوغلی
- ۱۱۵ - به دهانه توپ گذاشتن دو تن از سران شاهسون
- ۱۱۶ - تشکیلات جدید حکومت اردبیل

فصل دوم - آغاز مشروطیت

- ۱۱۸ - آغاز نهضت مشروطیت
- ۱۱۹ - تشکیل اولین انجمن ستری اردبیل
- ۱۲۱ - تشکیل اولین انجمن ولایتی اردبیل
- ۱۲۳ - سال قحطی معروف به جفته نیلی
- ۱۲۳ - انجمن حیدری‌ها
- ۱۲۵ - انجمن ولایتی جدید

فصل سوم - اردبیل در ایام استبداد صغیر

- ۱۲۶ - قتل یک افسر روس و تغییر حکمران اردبیل
- ۱۲۷ - امامزاده نخستین شهید مشروطیت در اردبیل
- ۱۲۷ - قتل مرحوم ملا ایماموردی
- ۱۲۹ - عین‌الدوله در اردبیل
- ۱۳۰ - جنگ رشیدالملک با طوالتش
- ۱۳۱ - آمدن مجاهدان به اردبیل و جنگ آنها با مستبدان
- ۱۳۲ - سقوط اردبیل به دست مجاهدان
- ۱۳۴ - کارهای زشتی که مجاهدان غیرمحلّی مرتکب شدند
- ۱۳۶ - کشتار دست‌جمعی آقایان و بزرگان قسمت حیدری
- ۱۳۸ - کاری شایسته سرزنش

فصل چهارم - غارت اردبیل

- ۱۴۱ - غارت اردبیل
- ۱۴۲ - علل غارت اردبیل
- ۱۴۳ - شاهسون‌ها مخالف روس‌ها بودند
- یادی از یک جوان‌مرد اردبیلی که ۱۳۳۰ سال پیش به‌دست تیراندازان عبیدالله بن‌زیاد در کوفه شربت شهادت نوشید
- ۱۴۴

- ۱۴۶ - آمدن ستارخان سردار ملی به اردبیل
- ۱۴۷ - دو مسافرت تاریخی در یک روز
- ۱۴۸ - به هم زدن اردوی مجاهدان اردبیل
- ۱۵۰ - بی‌تدبیری‌های ستار خان در اردبیل
- ۱۵۲ - نقاط امن اردبیل در روزهای غارت
- ۱۵۴ - عشایر روز به روز به شهر نزدیکتر می‌شدند
- ۱۵۴ - سلاح برداشتن جوانان و مردان اردبیل
- ۱۵۵ - حملهٔ عشایر به شهر
- ۱۵۷ - جانبازی مردم
- ۱۵۸ - نفوذ عشایر در خطوط دفاعی شهر
- ۱۵۸ - مذاکرات صلح
- ۱۶۰ - کمبود جنگ‌افزار مدافعین

فصل پنجم - سقوط شهر بدست عشایر

- ۱۶۱ - فرار ستار خان از اردبیل
- ۱۶۴ - گفتگوی مجاهدان تبریز در شب فرار از اردبیل
- ۱۶۵ - مخابرات رسمی دربارهٔ سقوط اردبیل
- ۱۶۶ - ملاقات ستار خان و باقر خان در سراب
- ۱۶۸ - ورود سران عشایر به شهر
- ۱۶۹ - چگونگی غارت شهر
- ۱۷۰ - نوشتهٔ جراید آن روز در باب عارت اردبیل
- ۱۷۱ - آتش‌زدن سرای حاجی احمد
- ۱۷۳ - اتحاد مجدد عشایر برای تسخیر ایران
- ۱۷۴ - انعکاس جهانی غارت اردبیل
- ۱۷۷ - ورود روس‌ها به شهر
- ۱۷۹ - اشتباه تاریخی مخبر السلطنه
- ۱۸۰ - روزهای سخت اردبیل
- ۱۸۲ - انجمن ولایتی جدید
- ۱۸۳ - عظیم‌زاده دلاور پاکباز اردبیل در زنجان
- ۱۸۵ - چگونگی قتل عظیم‌زاده
- ۱۸۸ - حرکت اردوی دولتی برای سرکوبی اشرار اردبیل
- ۱۹۰ - ورود اردو به اردبیل
- ۱۹۰ - جنگ بیریم با قوجه بیگلو

فصل ششم - تحریکات روس‌ها

- ۱۹۳ - تلاش ملبون برای اخراج نیروهای بیگانه
- ۱۹۴ - دست‌خط مرحوم آیت‌الله خراسانی
- ۱۹۵ - برخوردهای تند در انجمن ولایتی
- ۱۹۶ - دستور تلگرافی والی برای تبعید دموکرات‌ها و نقض آن از مرکز

- ۱۹۷ - تحریک کنسول روس علیه آزادی خواهان
- ۱۹۸ - تجدید فتنه عشایر
- ۱۹۹ - نقشه های جدید
- ۱۹۹ - آمدن مجل السلطان به میان عشایر اردبیل
- ۲۰۰ - آزادی امیر عشایر خلخال با مساعدت انجمن ولایتی اردبیل
- ورود مجل السلطان به اردبیل و حکمرانی ساختگی او به یاری کنسول روس
- ۲۰۲ - قتل مرحوم آخوندزاده
- ۲۰۳ - قتل عظیم مجاهد
- ۲۰۳ - شکست مجدد محمدعلی میرزا در ایران
- ۲۰۴ - پایان کار مجل السلطان در اردبیل
- ۲۰۵ - جنگ روسیان با عشایر اردبیل
- ۲۰۸ - سوء قصد نسبت به امیرتومان و قتل همسر او

فصل هفتم - آثار جنگ بین الملل اول در اردبیل

- ۲۱۰ - اعلام شروع جنگ با شلیک روس ها
- ۲۱۱ - اقدامات آلمانی ها برای تحریک شاهسون ها
- ۲۱۲ - آمدن عثمانی ها به آذربایجان
- ۲۱۴ - تشکیل مجدد فرقه دموکرات در اردبیل
- ۲۱۶ - پیدایش کمیته مساوات و مبارزه آن با فرقه دموکرات
- ۲۱۸ - قتل حاج حسین قلی صراف
- ۲۱۹ - فعالیت اتحاد اسلام و میرزا کوچک خان جنگلی در اردبیل
- انتصاب امین السلطنه به حکومت اردبیل و مخالفت حاج باباخان با وی
- ۲۲۲ - جنگ حاج بابا و امیر السلطنه حکمران اردبیل
- ۲۲۳ - قحطی و مجاعه در اردبیل
- ۲۲۵ - اقدام دموکرات ها برای بهبود امر نان
- ۲۲۶ - مصادره غله و برنج های محتکرین
- ۲۲۷ - شیوع حصیه و تلفات سنگین آن
- ۲۲۷ - توافق زعمای شهر برای خدمت به مردم
- ۲۲۹ - اقدام عمال انگلیس برای شورانیدن عشایر اردبیل علیه عثمانی ها
- ۲۳۰ - فرار امیر السلطنه و حریری از اردبیل
- ۲۳۱ - ورود عثمانی ها به اردبیل
- ۲۳۳ - حکومت مجدد امیر السلطنه و مبارزه با حاج باباخان
- ۲۳۴ - رهائی حاج باباخان از دست رشیدخان طالش
- ۲۳۵ - سختگیری امیر السلطنه نسبت به مخالفان خود

فصل هشتم - اردبیل بعد از جنگ بین الملل اول

- ۲۳۷ - آمدن بلشویک ها به اردبیل
- ۲۳۹ - کشمکشهای جدید در اردبیل

- ۲۴۱ - تعقیب دموکرات‌ها به وسیله آقامیرزا علی‌اکبر
- ۲۴۲ - عزاداری در قلعه و آزادی زندانیان
- ۲۴۳ - حکم جهاد آقامیرزا علی‌اکبر علیه بلشویک‌ها
- ۲۴۶ - داستانی به نام کمیابی نفت
- اختلافی که بر سر برگزاری مجلس ختم شادروان سیدمحمد طباطبائی در اردبیل پیدا شد
- ۲۴۸ - بصیرالسلطنه حکمران جدید اردبیل
- ۲۵۰ - حاج باباخان کیست؟
- دلآوری‌های حاج باباخان در تبریز و مهاجرت او با آزادی‌خواهان آذربایجان
- انتخاب حاج باباخان به حکومت ابهر از طرف دولت کودتای ۱۲۹۹
- ۲۵۴ - توطئه قتل حاج باباخان در زنجان
- کلنل فیارتیوف روسی و عنایت سردار سپه نسبت به حاجی باباخان ۲۵۵
- ۲۵۷ - ورود بصیرالسلطنه به اردبیل
- ۲۵۸ - انتصاب مجدد امیرالسلطنه به حکومت اردبیل
- ۲۶۰ - دستگیری حاج باباخان
- ۲۶۱ - چگونگی قتل حاج باباخان
- ۲۶۳ - مقدمات حرکت قوای دولتی برای سرکوبی عشایر
- ۲۶۴ - واقعه‌ای معروف به "پلیسون قرالماسی"
- ۲۶۶ - ورود قشون دولتی و تحریکاتی علیه آزادی‌خواهان
- ۲۶۹ - اقدامات قابل نکوهش زعمای اردبیل
- ۲۷۰ - آمدن امیرلشکر عبدالله‌خان طهماسبی به اردبیل
- ۲۷۲ - جنگ فولادلوها و قشون دولتی
- ۲۷۳ - زوال قدرت آقا میرزا علی‌اکبر
- ۲۷۵ - قتل امین‌العلماء
- ۲۷۷ - دوستی امین‌العلماء با حضرت اشرف سردار سپه
- ۲۷۸ - تبعید آقا میرزا علی‌اکبر و مراجعت و مرگ او
- ۲۸۱ - پایان جلد اول

بسمه تعالی و به نستعین

مقدمه‌ای بر چاپ دوم:

مجلدات سه گانه اردبیل در گذرگاه تاریخ، که در مراکز علمی و تاریخی بعنوان کتاب مرجع درمورد اردبیل شناخته شده است، از سال‌ها پیش نایاب بود و کثرت مراجعه علاقمندان بمؤلف و مراکز فروش، تجدید چاپ آنها را ایجاب می‌نمود اما گرانی کاغذ و زیادی هزینه‌های چاپ و صحافی و تجلید و غیره نگارنده را از انجام آن بازمی‌داشت! اخیراً که تقاضا بمیزان زیادی افزایش یافته بود برخی از دوستان کریم النفس، که مثل خود نگارنده محل مراجعه برای درخواست تجدید چاپ بودند، برای تأمین سرمایه لازم آن داوطلب همکاری شدند که باید مثل همیشه از آنان سپاسگزار بود و نیز بعضی از شرکت‌های انتشاراتی پیشنهادهایی درمورد چاپ و نشر آنها ارائه دادند.

در آبانماه ۱۳۶۹ در آستانه عقد قرارداد با یکی از این شرکت‌ها، سفر کوتاهی به اردبیل پیش آمد و هیئت‌مدیره محترم صندوق قرض‌الحسنه مهدیه آن شهر، که سازمان پویائی در کارهای خیر است، چاپ و نشر کتاب‌ها را با سرمایه خود پیشنهاد نمود، و همزمان با آن اولیای ارجمند دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل، که عالیترین و امیدبخش‌ترین کانون علمی شهر ماست بدین کار ابراز علاقه کرد و بالاخره صندوق و دانشگاه باهم توافق کردند که صندوق سرمایه لازم را در اختیار دانشگاه بگذارد و دانشگاه امر چاپ و نشر آنرا عهده دار گردد و پس از فروش سرمایه صندوق را بازپس گرداند.

از اینرو قراردادی با دانشگاه تنظیم شد و چاپ یک دوره سه هزار جلدی از هریک از مجلدات سه گانه بدان واحد علمی واگذار گردید.

سعی دانشگاه بر آن بود که چاپ کتاب‌ها را تا پایان خرداد یک هزار و سیصد و هفتاد بانجام رساند ولی از آنجا که در کشور ما هر کار مثبت بامشکلاتی همراه است در این امر نیز مشکلاتی پیش‌آمد و از جمله وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، که حواله کاغذ بیهای دولتی در اختیار مؤلف گذاشته بود، از واگذاری آن بدانشگاه ممانعت کرد و با این توضیح که دانشگاه‌ها خود سهمیه جداگانه برای امور مطبوعاتی خویش دارند تهیه کاغذ را از طرف دانشگاه ضروری دانست و طبیعی است که خود این امر نیز مستلزم وقت بیشتری بود.

بهر حال خدای بزرگ را شاکر و سپاسگزاریم که موجبات تجدید چاپ کتب مذکور فراهم آمد و با همت اولیای محترم دانشگاه و هیئت‌مدیره ارجمند صندوق قرض‌الحسنه مهدیه اردبیل بدین‌سان در دسترس علاقمندان قرار گرفت. نگارنده بنوبه خود از همه آنها سپاسگزاری می‌کند و مزید توفیقاتشان را در انجام کارهای نیک و خدمات فرهنگی مستلث دارد. همچنین از کوشش‌های صمیمانه آقای داور یوسف‌پور که از طرف دانشگاه زحمات تجدید چاپ را بر عهده داشته اند قدردانی می‌نماید.

دانشگاه در هر محیط و زمان رسالت بزرگی برای نشر علم و دانش و بالابردن سطح فرهنگ جوامع انسانی دارد و جای خوشوقتی است که دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل در انجام چنین رسالت مقدسی کوشش دارد.

ذکر این نکته نیز لازم است که نگارنده در نظر داشت در متن کتاب‌ها تجدیدنظر کند و مخصوصاً مطالبی را که در گفتارهای ده و پانزده از قول دانشمندان و صاحب‌نظران ابراز شده است پس از نقد و بررسی در خود مطالب متن ملحوظ دارد ولی با اشتغال به جمع‌آوری و تنظیم مطالب جلد چهارم و نیز با توجه به اینکه در نسخ چاپ‌های پیش و کنونی اختلافی از لحاظ صورت پیش نیاید از این کار باز ماند.

از خدای بزرگ مسئلت داریم که نگارنده را در تألیف و چاپ و نشر چهارمین جلد اردبیل در گذرگاه تاریخ موفق دارد و تاریخ آینده اردبیل باستانی را با تلاشهای جوانان کوشای کنونی و مردان افتخارآفرین فردا و فرداها، سربلند فرماید.

بمنه تعالی و کرمه

بابا - صفری

تهران - تیرماه ۱۳۷۰ خورشیدی